

ЮРИДИЧЕСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ И ВЪЗМОЖНИТЕ ФОРМИ НА ПРАКТИЧЕСКО ОБУЧЕНИЕ

Доц. д-р Анна Чолакова
Бургаски свободен университет

Резюме. След кратко въведение по проблемите на юридическото образование в България, през призмата на личния си опит, авторът представя и анализира две форми на практическо обучение, които повече от десетилетие се прилагат в Центъра по юридически науки към Бургаския свободен университет: кръжока по гражданско и търговско право и ежегодното Национално студентско състезание по решаване на частноправен казус.

Ключови думи: юридическо образование; практическо обучение; казуси; кръжок; правна клиника; решаване на казуси

*Ако днес преподаваме така, както сме преподавали вчера,
ние ограбваме нашите деца за утре.*
Джон Дюи

Знанието е дъщеря на опита.
Леонардо да Винчи

За юридическото образование

За слабостите и проблемите на юридическото образование у нас се заговори, след като в страната ни се създадоха и утвърдиха множество юридически факултети, в това число три в недържавни висши училища. В началото на прехода към демократично общество, под еуфорията от либерализацията във всички сфери на социалния живот, на частното висше образование се гледаше като на една от очакваните положителни последици. Днес, 35 години по-късно, можем да оценим както положителните промени, така и сме свидетели на резултатите от прибързани и хаотични промени в редица сфери на обществения и стопанския живот. В зората на демокрацията вероятно малцина са предвиждали, че свръхпродукцията на кадри от някои по-привлекателни специалности би могла да има негативни последици, а многобройните образователни

институции, в това число, предлагащите юридическо образование, да станат повод за поставянето с болезнена острота на въпроса за осъществявания от държавата контрол върху извършваната в тях образователна и научноизследователска дейност.

През 90-те години на миналия век юридическите факултети в страната произвеждаха ежегодно стотици юристи, мнозина от които се утвърдиха като професионалисти в различните юридически професии¹. Юридическият факултет на Бургаския свободен университет също може да се гордее с десетки свои възпитаници. Ето защо не би било основателно и справедливо да се обобщава и поддържа тезата за тотално негодното частно висше юридическо образование. Още повече че е въведен задължителен държавен контрол върху висшето юридическо образование чрез процедурата по акредитация. Правото е регулирана специалност, подложена на строг периодичен контрол, извършван от овластени за това компетентни държавни органи по единни национални нормативно установени критерии както за държавните, така и за недържавните юридически факултети.

При анализа на състоянието на юридическото образование у нас не може да не държим сметка, че част от проблемите, които констатираме, са свързани с нивото на общообразователна подготовка и грамотността на обучаваните студенти, придобити в предходния етап на средното образование. Нека не звучи високомерно, но юридическото образование, както медицината и архитектурата, не са за всеки. Откакто е възникнало, правото е привилегия и отговорност на най-образованите, ерудирани и уважавани членове на обществото, отличаващи се с висок морал. Заниманията с правната материя предполагат широка обща култура, способност за аналитично четене на големи по обем сложни текстове – нормативни, научни, философски, съдебни, както и ясно логическо мислене, изключителна памет, точен език, красноречие. Едва ли липсата на изброените качества и умения може да бъде наваксана в университета, ако техните основи не са били поставени преди това. Общеизвестен факт са „постиженията“, с които завършват българските средношколци, и все по-малко са онези, които имат интелектуалния и морален потенциал да удовлетворят изискванията към която и да е от юридическите професии. Ето защо идеите да се зложат единни относително високи стандарти за приемните изпити в юридическите факултети, които да са основата на качествения резултат след завършване на обучението, имат своето основание и заслужава да бъдат подкрепяни и развивани.

И така, подготовката за професията, към която обществото напълно справедливо има най-високи очаквания, много често се опитва безуспешно да надгражда крайно недостатъчната основа, придобита в системата на задължителното средно образование, където нещата от година на година вървят надолу. Обратно пропорционално на тази тенденция се повишават изискванията

към юридическата професия, респективно към юридическото образование. В последните три десетилетия станахме свидетели на непознато досега динамично развитие и разрастване по обем на обективното право². Непрекъснато възникват нови правни отрасли, които регулират новите сфери на обществените отношения: дигитализацията, биомедицината, конкуренцията, правата на потребителите. Правото на ЕС стана част от вътрешното ни право, а гражданските правоотношения с международен елемент вече не са изключение. Обемът на нормативните актове и на съдебната практика, които трябва да бъдат усвоени още в университета, се е увеличил многократно през последните три десетилетия.

Не на последно място, в юридическото образование – може би най-социално ориентираната област на висше образование, се проектират и проблемите на обществото ни, като цяло, кризата, в която то се намира. Едва ли има друга изучавана в университетите наука, която да е толкова тясно свързана едновременно с държавността и с морала, каквато е правото. Правото е основният инструмент на трите държавни власти: законодателна, изпълнителна и съдебна. То е регулатор на всички обществени отношения. Но напоследък сякаш само в пределите на Алма матер, то се преподава и „проповядва“ като висша ценност, създадена да служи на доброто и справедливото. И за университетския преподавател е нужен почти възрожденски ентузиазъм, за да мотивира и студентите да повярват в това. Извън съмнение, всяко образование, включително висшето, има една особено присъща универсална мисия, наред с тази да образова – да възпитава. По-точно казано, да затвърждава ценностите, които обществото е възприело за свой фундамент.

От правото, като регулатор на обществените отношения, се очаква да създаде онези механизми, които да противодействат на всички негативни явления в едно общество. А дали и как те ще бъдат прилагани, зависи от професионалните и моралните качества на онези, на които ежегодно се издават дипломи за висше юридическо образование. Днес повече от всякога се нуждаем от правници с висок морал и висока компетентност.

Както се опитахме да изложим по-горе, проблемите на юридическото образование имат много по-дълбоки корени и едва ли могат да бъдат разрешени само с реформи в самата система. Независимо от това всички опити в правилната посока следва да бъдат насърчавани и подкрепяни. През 2022 г. с Постановление на Министерския съвет бе приета новата Наредба за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „Право“ и професионална квалификация „Юрист“³. Нормативният акт е задължителен за всички висши училища, в които се преподава едноименната специалност. В чл.6, ал.7 от Наредбата е установено, че обучението по право „осигурява придобиването на практически умения и компетентности“ за:

1. Формулиране и защитаване на правна теза;
2. Анализ на съдебна практика;
3. Решаване на казуси;
4. Извършване на научно-юридическо проучване;
5. Академично писане;
6. Участие в дебати, реторика и съдебна реторика;
7. Подготовка и провеждане на преговори по юридически казус;
8. Подготовка на проекти на юридически документи, включително на нормативни актове, договори, правни съвети, искиви молби, отговори на искиви молби, жалби...;

Обучението по право винаги е предполагало решаване на казуси и анализ на съдебната практика, макар че не ми е известно да е имало установени нормативни правила в този смисъл. По-скоро всеки преподавател е определял по своя преценка за съответната правна дисциплина времето от семинарните занятия, което да бъде заето с решаване на казуси. Тази страна от дидактическата работа обаче не е подложена на пряк контрол. В началото на 90-те години в ЮФ на Софийския университет решаването на казуси по време на семинарните занятия бе широко застъпено само по някои от правните дисциплини: по римско частно право, по вещно, облигационно и наказателно право.

Решаването на казуси в обучението по право има множество положителни ефекти, когато степента им на трудност е съобразена с предварителната подготовка на студентите и придобитите до този момент знания и умения. Чрез казусите много по-добре се осмислят абстрактните правни норми и се разбира процесът на правоприлагане⁴. Сухата теория става по-разбираема, материалът се запомня по-леко, като освен това се илюстрират граничните правни хипотези, което е важна предпоставка за правилното правоприлагане. Не на последно място, казусите привличат интереса на студентите и това ги мотивира да четат, да участват в дискусията и да се аргументират. Упражненията стават по-живи, интерактивни и запомнящи се.

Решаването на казуси обаче предполага и по-високи изисквания към самия преподавател, както и повече време за подготовка. На първо място, водещият упражнението трябва да подбере подходящи случаи, които да онагледяват добре изучаваната материя, като обхващат различни правни институти. В този смисъл е необходима добра методическа подготовка. Но през последните години излязоха много сборници с казуси, които могат да са доста полезни. На следващо място, преподавателят трябва да е издирил и анализирал относимата към случая съдебна практика, да е решил казуса, да може да отговори на предложенията за решаване и да е готов за дискусия със студентите. Очевидно подготовката за решаване на казуси изисква време, усилия и нещо повече от добра теоретична подготовка. Така можем да си отговорим на въпроса защо някои преподаватели не прилагат този метод в работата си.

Кръжок по гражданско и търговско право

Кръжокът по ГТП към Центъра по юридически науки в БСУ се създаде преди около 15 години от доц. д-р Силви Чернев (понастоящем професор) – преподавател по гражданско процесуално право, адвокат, дългогодишен арбитър и председател на АС при БТПП. По-късно към екипа се включиха и други преподаватели с практически опит в сферата на гражданското и търговското право. Към настоящия момент заниманията се ръководят от действащ съдия в районен съд и възпитаник на БСУ. Така, много преди нормативната уредба да постави акцент върху практическата насоченост на обучението по право, ръководителите на кръжока в БСУ си бяха поставили задачата да я въведат по категоричен начин: чрез кръжока по гражданско и търговско право, където да предоставят на студентите реални казуси от практиката, които да се обсъждат под ръководството на юристи практики.

Още в началото беше възприет подходът до участие в кръжока да се допускат всички желаещи, без да се провежда входен изпит или друга форма на подбор. Ръководителите на кръжока прецениха, че желанието и мотивацията във всички случаи ще дадат добър резултат и ще подобрят подготовката на участниците по гражданско и по търговско право.

Кръжокът е форма на незадължителна практическа подготовка, която обаче, за разлика от правните клиники, няма правна уредба. Те само се допускат като възможност – вж. чл.12, ал.1 от Наредбата. Правните клиники са регламентирани в чл.10 от Наредбата. Общото между двете форми е, че предоставят „практическо обучение“ – чл.10, ал.1 от Наредбата, като формите на практическото обучение в правните клиники са изброени в ал.2. Може би една от съществените разлики е, че кръжоците не предполагат работа по „реални“ казуси, при които студентите се срещат с живи хора, заинтересовани или засегнати от случая. Тези обстоятелства изискват по-висока степен на отговорност при изясняването на фактите по случая и при юридическото консултиране. Това обяснява императивното изискване, установено в чл.10, ал.3 от Наредбата, работата по реални казуси в клиниките да се осъществява само „след съответната теоретична подготовка и под ръководството на практикуващи юристи“. Формата на правните клиники развива различни умения при реалния контакт с „клиента“, затова те имат своето самостоятелно място в юридическите факултети и е добре също да бъдат развивани. В кръжоците, или поне в нашите, се представят за обсъждане и решаване казуси, които са изготвени на базата на случаи от практиката, без реален контакт със заинтересованите лица. Независимо от това ефективността на кръжоците също е добре разпознаваема.

Полезността на кръжоците, паралелно със задължителните семинарни занятия, които по замисъл също имат практическа насоченост, е безспорна и се обуславя от няколко фактора. На първо място, като незадължителна форма,

кръжоците обхващат студенти с изявени интереси в съответната правна област. Това позволява да се надграждат основните знания и да се развиват умения, за които понякога времето в задължителните часове не достига. По време на кръжоците се решават казуси с по-висока степен на трудност – нещо, което в рамките на семинарните занятия не е удачно, предвид голямата разлика в нивото, а и в интересите на обучаваните студенти. По преценка на преподавателя е, но много често по време на упражненията се налага да се изясняват основни институти и понятия, което ограничава определеното време. На второ място, целта е кръжокът да се води от практики, което е предпоставка студентите да обогатяват теоретичната си подготовка с един по-различен подход и гледна точка, формирани в практиката, което е предимство. Защото правото се изучава в университета, създава се от нормотворчески орган, но се прилага в практиката – съдебна, арбитражна, нотариална.

За да се научат да формулират и да защитават правна теза и за да бъде съвсем близка до реалната ситуация на един съдебен процес, по време на занятията студентите се групират в отбори, които трябва да изложат и да обосноват позицията на ищеца и на ответника по казуса, след което да отговорят на възраженията на отсрещната страна. Казусите, които често са от практиката на арбитражния съд, се предоставят на студентите предварително, за да могат те да изяснят фактическата ситуация, да открият релевантните факти, да определят приложимата правна уредба, да си изяснят правните институти, които са застъпени от теоретична гледна точка, и да потърсят относимата съдебна практика – действия, които изискват време и създават умения за самостоятелна аналитична работа. Всичко това развива уменията им за обосноваване и правилно правоприлагане – каквато е крайната цел на юридическото образование.

Дългогодишният практически опит показва, че като допълнителна образователна форма с практическа насоченост, кръжокът е изключително полезен за студентите. Тук ще посочим по-конкретно какви качества и умения развиват заниманията в него. На първо място, се разширява и задълбочават теоретичната подготовка и познаването на правната уредба. Създават се умения за самостоятелно проучване и анализ на относимата съдебна практика и позоваването на нея. Развиват се способности за аргументиране на правна теза, логическо мислене, красноречие и бърза реакция – умения, особено необходими за всеки юрист. Аз бих подчертала като особено важно осмислянето на съдържанието и значението на абстрактните правни норми и тяхното прилагане към конкретни случаи.

Национално студентско състезание за решаване на казус по гражданско и търговско право

Състезанието е логическо продължение на работата в кръжока. Участието

в него цели да направи проверка на придобитите знания и умения в близки до реалния съдебен процес условия и да даде възможност за равностойка както за студентите участници, така и за техните ментори и преподаватели. Една от допълнителните ползи от състезанието е, че то ясно илюстрира нивото на най-добрите студенти от съответната област – гражданско и търговско право, от всички правни факултети в страната. При по-задълбочен анализ биха могли да се правят изводи, от една страна, за студентския ресурс, който постъпва във всеки от факултетите, а от друга – е проекция на нивото на преподаване в тях, допълнителните усилия, които са положени от менторите по време на кръжока, и др.

По време на състезанията много ясно се проектират последиците от различните приемни изпити, чрез които се постъпва в различните юридически факултети, и се виждат затрудненията в изразяването и във формулирането на теза и аргументация на онези, които са приемани с тестово изпитване, както и са изпитвани под същата форма по време на семестриалните изпити. Това е повод отново да отбележим, че тестовата форма е крайно неподходяща както за прием в ЮФ, така и за изпитване при семестриалните изпити, защото не развива и не представя най-важните умения за един юрист – логическа мисъл, добра аргументация, ясен изказ. Независимо че, отново ще подчертая, тук участват най-добрите студенти по гражданскоправната материя, както казах и по-горе, се вижда, че те не са успели да наваксат изначалните пропуски и при много от тях все още се забелязва трудност при изразяването.

Състезанието на БСУ се провежда ежегодно от 2010 г. насам (с кратко прекъсване само по време на ковид пандемията), като в него традиционно мерят сили студентски отбори от всички юридически факултети в България. То се е утвърдило като единственото по рода си национално състезание в сферата на гражданското и търговското право. Състезанието е предназначено най-вече за студенти от четвърти курс, които са изучили материалното гражданско и търговско право, но няма пречка в него да участват както студенти от пети, така и от по-долните курсове. Тук следва да отбележим, че обикновено забележимо се отличават двата най-добри отбора на ЮФ на СУ „Климент Охридски“, където все още постъпват най-голям брой от най-добрите средношколци от цялата страна, а и приемният изпит не е тест. Отборите на останалите факултети са на приблизително сходно ниво.

По принцип досега в отборите на ЦЮН при БСУ възможност за участие са имали всички желаещи участници в кръжока, без да се прави селекция. Но тенденцията е да се въведе подбор. По този начин се създават допълнителни стимули за по-добра подготовка и за цялостно повдигане нивото на провежданото състезание. С утвърждаване авторитета на състезанието, гарантиращо равнопоставеност и справедливост в оценяването, може да се каже, че се създава конкретна цел за потенциалните участници. Цел, която мотивира и

стимулира най-добрите студенти от всички правни факултети за овладяване на сложната правна материя на по-високо ниво.

Самото състезание се провежда в два кръга, като във всеки от тях участващите двойки отбори са в ролята на ищец или на ответник според предварително изтеглен жребий. Казусите се раздават непосредствено преди началото на съответния кръг, като никой от отборите няма предварителна информация кои правни институти са застъпени. Целта е всички отбори да участват при равни условия, като това е и един от принципите на състезанието. Времето за работа е 1 час, през който отборите имат достъп до нормативни актове, правна литература и съдебна практика, но не и до лица, които не са участници в отборите. Устните прения и представянето на участниците се оценяват от жури от преподаватели – представители на университетите, участници и от съдии.

Важен етап от състезанието е разясняването на верните отговори след приключване на устните прения и дискусията около тях.

Заклучение

В заключение на споделения опит бихме могли да обобщим, че както кръжоците, така и състезанията биха могли да бъдат прилагани успешно като форми на практическо обучение и в останалите правни дисциплини поради универсалния за всички правни отрасли механизъм на правно регулиране. Това със сигурност ще спомогне студентите да бъдат много по-подготвени за практиката, като надгради теоретичната им подготовка и осигури по-бързото им навлизане в различните юридически професии. По този начин висшето юридическо образование ще е изпълнило много по-добре своите задачи.

БЕЛЕЖКИ

1. Според данните, посочени в Доклада на министъра на правосъдието относно Проекта на постановление на МС за приемане на Наредба за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността „Право“ и професионална квалификация „юрист“, общият брой на обучаваните към 2016 г. студенти по право възлиза на 10 000 човека, а ежегодно приеманите са около 2000 човека. В началото на 90-те години броят на завършващите право само в БСУ беше около 400 човека годишно.
2. Обективното право е системата от правни норми, които действат на територията на дадена страна, регулират обществените отношения и които се съдържат най-вече в писаните актове, като международните договори, конституцията, кодекси, закони, правилници, наредби и др.

3. Наредбата е приета с ПМС № 165 от 12.07.2022 г., обнародвана ДВ бр.55 от 15.07.2022 г.
4. Правоприлагането е логическа дейност по подвеждане на фактите от конкретния случай към хипотезата, диспозицията и санкцията на една правна норма.

THE LEGAL EDUCATION IN BULGARIA AND THE POSSIBLE FORMS OF PRACTICAL TEACHING

Abstract. After a short introduction about the legal education in Bulgaria the author presents and analyses through her personal experience two forms of practical legal education applied for more than a decade in the Legal Faculty of Burgas Free University: the circle on civil and trade law and the Annual National Students' Competition for solving of civil law cases.

Keywords: legal education; practical teaching; cases; legal circle; legal clinic; students competition; solving cases

✉ **Dr. Anna Cholakova, Assoc. Prof.**

Center of Legal Sciences

Burgas Free University

E-mail: cholakova_as@abv.bg